

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΑΙ :

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ — ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1934

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» — ΣΤΑΔΙΟΥ 46^Α
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΑΙ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Τόν Ξενόπουλο - άνθρωπο πολύ λίγο τόν ξέρω, πολύ λίγο τόν έχω ιδεί από κοντά. 'Αλλ' άπ' όσο μπορώ να κρίνω, κι άπ' όσα έχω άκούσει, είν' ένας «κανονικός», δοσμένος όλος στην εργασία τή λογοτεχνική, ακούραστος επαγγελματίας τών γραμμάτων, λαμπρός οικογενειάρχης, επιφυλακτικός (κάποιος τόν είπε αδιάβροχο) στις σχέσεις του με τούς άλλους.

Η λογοτεχνία τόν άπορρόφησε και τόν άπορροφά, θέλω να πώ ή δική του λογοτεχνία: "Όσο για τή λογοτεχνία τών άλλων, πάω να πιστέψω πώς είναι χρόνια πού δέν τήν παρακολουθεϊ: Είναι τόσο πολυάσχολος! Είναι τόσο σχηματισμένος! Και μή νομίσετε πώς του άρνούμαι δεκτικότητα. Οί περιπτώσεις Γρυπάρη και Καβάφη δείχνουν πώς έχει διαισθητικές δυνάμεις. Κι άκόμα τώρα τελευταία έδειξε, με τó άρθρο του για τó «Λεμονοδάσος», πώς δέν είναι διόλου μισονεϊστής.

Είναι ό κλασσικός τύπος του κοινωνικού λογοτέχνη ό Ξενόπουλος. Πιστεύει όπως οί Γάλλοι (στο ποίημα του Κλωντέλ) πώς γράφει κανείς για να γίνη κατανοητός, και πώς δέ φιλολογεί για να στήση πασσάλους γύρω του, για να ζήση:

παρέα με τόν έαυτό του
παρέα με τήν ίδια του τή γνώση.

Πολύ λίγο γνώρισα τόν άνθρωπο-Ξενόπουλο. Έκανα όμως νωρίς τή γνωριμία μου με τó συγγραφέα. Και τώρα, ύστερ' άπό πόσα χρόνια, θυμούμαι τήν έντύπωσι άπό ένα άρθρο του για τόν Αύγουστο Κόντ, άπό ένα άρθρο του για τó «ρομάν έξπεριμαντάλ», και τήν έντύπωσί μου άπ τή «Μαργαρίτα Στέφα». Τó ζακυνθινό αυτό μυθιστόρημα είναι, μαζί με τή «Λιγερή» του Καρκαβίτσα, τά δυό πιο παλιά «έλληνικά» άφηγηματικά έργα πού διάβασα. Στο Κάιρο, έδω και δέκα χρόνια, διάβασα τρεις τόμους του θεάτρου του, και τελευταίως ένα πλήθος βιβλία του, μυθιστορήματα και άθηναϊκά και ζακυνθινά διηγήματα, και τόν τόμο «Στάχια και Παπαρούνες». Μά δέν έξώφλησα, φυσικά, με τόν Ξενόπουλο συγγραφέα, του όποιου τó έργο πλουτίζεται κάθε χρόνο με δυό τρία μυθιστορήματα — κι άλλα τόσα δράματα ή κωμωδίες. Είναι

ό πολυγραφώτερος άπ τούς συγχρόνους συγγραφείς μας.

Σ' ένα δημοσιογράφο ό Ξενόπουλος έξηγοϋσε τις προάλλες πώς έφτασε να γράψη μιá όλόκληρη βιβλιοθήκη, να γράψη όσα μυθιστορήματα και δράματα ξέρουμε.

«Nulla dies sine linea είναι τó έμβλημά μου. Στο τóιχο του σπιτιου μου, στη Ζάκυνθο, είναι κολλημένη μιá τέτοια έπιγραφή. Δεί εργάζεσθαι έως ήμέρα έστιν.» Όμως εργάζομαι άκόμη και μετά τó βασιλεμα. Και κάποτε ως τις 4 πρωϊ. Θα με ρωτήσετε: Γιατί γράφω τόσο πολύ; Μήν τó άποδώσετε στο οικονομικό έλατήριο: θάγραφα κι αν ήμουν οικονομικώς ανεξάρτητος (μά θάγραφε λιγώτερο). Τί άλλο θα μπορούσα να κάνω; Είναι ή ήδονή μου—και ή παρηγορία μου. Γράφω και καπνίζω. Καπνίζω και γράφω. Και μ' άρέσει τó σπίτι. Μισώ κάθε μετακίνηση.»

Τó τελευταίο τουτο διαπίστωση και προσωπικώς. "Όταν μιá μέρα ό Κίμων Μιχαηλίδης τών «Παναθηναίων» του μίλησε για έξοχή και για καθαρό άέρα, ό Ξενόπουλος είπε: «Όταν άνοίγω τó παράθυρό μου, καθαρός άέρας γεμίζει τó σπίτι μου.» Ίσχυρισμός κάπως συζητήσιμος όταν πρόκειται για σπίτι πού βρίσκεται στην καρδιά τής πόλεως.

Μισεί, ή τουλάχιστον δέν έμπιστεύεται τ' αυτοκίνητα και τόν ηλεκτρικό σιδηρόδρομο, δέν άγαπάει τά ταξίδια. Δέν του άρέσει πιά ή έξοχή. Έχοντας άποθησαυρίσει άπ τά ζακυνθινά του χρόνια και τις περιοδικές έπισκέψεις του στο γενέθλιο νησί μεγάλη ποσότητα έξοχικων παραστάσεων, δέ χρειάζεται καινούργια θητεία κοντά στη φύσι. "Όπως στο φιλόσοφο Σωκράτη, τά δέντρα δέ θα μπορούσαν να διδάξουν τίποτα (πού να μήν τó ξέρη) στο Γρηγόριο Ξενόπουλο.

«Έξοχή, τοπία, άκρογιάλια δέ μ' ένδιαφέρουν, είπε σ' ένα δημοσιογράφο, ή μάλλον μ' ένδιαφέρουν σ' ένα σύντομο περίπατο. Είμαι προσκολλημένος στις συνήθειές μου. Θα μ' ένωχλουσε ή ζωή τής έξοχής.»

—Βίος τόσο μονότονος πώς σās δίνει τόσα θέματα λογοτεχνικά; τόν έρώτησε ό δημοσιογράφος.

Και ό Ξενόπουλος έξήγησε:

«Έχω συνηθίσει ν' άντλῶ τις έντυπώσεις μου από κείνα πού βλέπω. Δέ βγαίνω βέβαια έκ προμελέτης ν' άναζητήσω θέμα. Δέν είμαι σάν τούς περιηγητάς πού κρατούν σημειώσεις. Έχω βέβαια μιὰ περιέργεια γιά τή ζωή. Μ'ένδιαφέρει αὐτή καθ' έαυτήν. Ἀπό χίλια τόσα πού θά παρατηρήσω, κάτι θά διαλέξω».

Πολλά θέματα, έξηγεῖ ὁ Ξενόπουλος, τά πέρνω άπ τήν ἴδια μου τή ζωή—άπ τά δικά μου περιστατικά. Ἐνα φοιτητικό μου εἰδύλλιο μοῦ ένέπνευσε τόν «Ποπολάρο». Τό ἴδιο πού μοῦ ένέπνευσε τό διήγημα «Ὁ άντάρτης».

Ἐπειτα ὁ Ξενόπουλος δέν είναι θιασώτης τῆς τέχνης τοῦ ελαχίστου, δέν είναι άπό κείνους πού κατατιραννοῦν τό γράψιμό τους. Δέν είναι κανένας λυρικός ἢ έπικός τοῦ πεζοῦ λόγου. Τό γράψιμό του είναι άπλό, στρώτό, ὑπηρετεῖ τή δραματικότητα τῆς διηγήσεως, δέ γυρεύει νά μάς σταματήσει μέ τά πρωτοφανῆ επίθετα, μέ τις μεταφορές, μέ τήν ἱμπρεσιονιστική φρασεολογία, μέ τήν «έκριτῶρ άρτιστίκ». Είναι ένα γράψιμο σωστό, θετικό, ὅσο πρέπει ακριβολογημένο καί άνετο. Τά χειρόγραφα του δέν έχουν σβυσίματα. Μά ὅπως είναι, λένε εκείνο πού θέλουν νά πουν—δέν άφίνουν άμφιβολία στόν άναγνώστη. Ὅσο γιά τά δραματικά του έργα, «εἶν' έτοιμα πρὶν γραφοῦν». Βγαίνουν φυσιολογικῶς άπ τ' άφηγηματικά του έργα. Είναι κύριος τῆς τέχνης του. Ἐχει άναπτύξει στήν έντέλεια ὅλα τά επίκτητα προσόντα τοῦ λογοτέχνη. Ἐκεῖνο πού λένε οἱ Γάλλοι μετιέ τοῦ ἔχει γίνει δεύτερη φύσις. Ὑπάρχει ὅμως στόν Ξενόπουλο καί ἡ πρώτη φύσις. Γιατί κανένα επίκτητο προσόν δέν άναπληρώνει τό τάλαντο. Κι ὁ Ξενόπουλος εἶν' ένα τάλαντο δυνατό καί γόνιμο.

* * *

Μερικά βιογραφικά: Γεννήθηκε στήν Πόλι άπό μητέρα Πολίτισσα καί πατέρα Ζακυνθινό. Πέρασε τά νιάτα του στή Ζάκυνθο, ὅπου πήρε καί τό άπολυτήριο τοῦ Γυμνασίου. Στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας σπούδασε φυσικομαθηματικά. Ἀρχισυντάκτης τῆς Φιλολογικῆς «Ἐστίας», διευθυντής τῆς γιά ένα φεγγάρι, αρχισυντάκτης ενός καλοῦ παιδικοῦ περιοδικοῦ, χρονογράφος κ' έπιφυλλιδογράφος έφημερίδων, μυθιστοριογράφος, δραματικός, κριτικός, ἱδρυτής τῆς Νέας Φιλολογικῆς Ἐστίας. Ἀκαδημαϊκός τέλος— ἰδοῦ ἡ ζωή ενός ανθρώπου τῶν γραμμάτων πού ποτέ ἴσως δέ φανατίστηκε γιά τίποτε τό έξωλογοτεχνικό.

Τό έλληνικό ἠθογραφικό διήγημα καί μυθιστόρημα άρχίζει νομίζω μέ τό «Θάνο Βλέκα» τοῦ Καλλιγᾶ — έργο βαρύ, φορτωμένο περιγραφές έμφατικές καί ρητορικές, σοφία έγκυκλοπαιδική καί περιπέτειες ρωμαντικές πού θυμίζει λίγο τά «άνθελλη-

νικά» έργα τοῦ Ἀμπού... Μέ τόν Παπαδιαμάντη, τό Βιζυηνό, τόν Κονδυλάκη, τόν Καρκαβίτσα, τό δραματικώτατο Θεοτόκη, τόν καταθλιπτικό Χατζόπουλο προχωρεῖ. Μέ τόν Ξενόπουλο άφίνει τ' άγροτικό πλαίσιο, γίνεται άστικό — έπαρχιωτικό στήν άρχή, έπειτα πρωτευουσιάνικο. Καί γίνεται άγαπητό στό πλῆθος.

Ἡ «Μαργαρίτα Στέφα» είναι μιὰ άπό τις πρώτες έπιτυχίες τῆς άφηγηματικῆς μας λογοτεχνίας. Τόσο πού άκόμη καί σήμερα ὁ Ξενόπουλος είναι γιά μερικούς ανθρώπους τῆς ἡλικίας του ὁ συγγραφέας τῆς «Μαργαρίτας Στέφα». Κι' ὅμως ἔχει γράψει έργα πιό τεχνικά, πιό άντιπροσωπευτικά καί πιό πολύχυμα.

Ξαναδιαβάζοντας αὐτό τό παλιό μυθιστόρημα δικαίωσα τήν παλιά μου έντύπωση. Ἡ «Μαργαρίτα Στέφα» δέν ἔχει γεράσει. Ἡ τουλάχιστον δέν ἔχει γεράσει πολύ. Μ' ὅλες τις τραβηγμένες περιγραφές, μ' ὅλη τήν αὐστηρή καθαρεύουσα, εἶναι βιβλίο πού άξίζει τόν κόπο. Τοποθετημένο στήν έποχή του, φαντάζει άκόμη καλύτερο. Ἐπειτα, ὅλη ἡ ζακυνθινή φιλολογία τοῦ Ξενοπούλου βρίσκεται «έν σπέρματι» στήν ἱστορία τῆς Μαργαρίτας Στέφα. Τῆς άστῆς πού μέ τήν ὡμορφιά της καί τήν έπιμονή της γκρεμίζει τά κοινωνικά έμπόδια καί, άστή αὐτή, πέρνει άντρα τ' άρχοντόπουλο πού άγάπησε.

Τόν έρωτα γεφυρωτή τῆς άποστάσεως πού χώριζε ποπολόρους άπό άρχόντους στή Ζάκυνθο πήρε γιά θέμα του πολλά χρόνια πρὶν άπ τόν Ξενόπουλο ὁ φίλος τοῦ Σολομοῦ Μάτεσης, ὁ δραματικός τοῦ συμπαθητικοῦ εκείνου «Βασιλικοῦ». Ὅμως ὁ Μάτεσης δέ συνέχισε τήν προσπάθειά του, κ' ἔτσι τό ζακυνθινό μεταλλεῖο ἔμεινε άνεκμετάλλευτο, ὡς τήν ὡρα πού ἤρθε ὁ Ξενόπουλος νά συνεχίσει τό Μάτεση, καί νά μάς χαρίσει μιὰ πινακοθήκη Ζακυνθινῶν ἠρωϊδων, πού νίκησαν ἢ νικῆθηκαν στή ζωή.

Ἡ Μαργαρίτα Στέφα δημοσιεύτηκε στήν «Εἰκονογραφημένη Ἐστία» ἔδῳ καί σαράντα χρόνια (1893). Ἡ κριτική τῆ δέχτηκε μ' εὐμένεια, ὅπως άναφέρει ὁ Ξενόπουλος στόν πρόλογο τῆς δεύτερης έκδόσεως.

«Ἡ «Μαργαρίτα Στέφα» άπόκτησε σιγά-σιγά φήμην άνώτερη ἴσως άπ τήν άξία της καί μέσα στά δεκατέσσερα χρόνια ὅσες φορές φιλόλογος δικός μας ἢ ξένος ἔτυχε ν' άναφέρη τ' ὄνομά μου εὐνοϊκά, πάντα τό στόλισε μέ τόν τίτλο τῆς «Μαργαρίτας Στέφα». Μά δέ βρίσκει καί πῶς ἦταν έντελῶς άδικη ἡ έντύπωση. «Ἦταν τό πρώτο μεστότερο, σχετικῶς ὠριμώτερο καί πιό μελετημένο έργο πού παρουσίαζα ὕστερ' άπό ένα σωρό πρωτόλεια καί φαντασιοκοπήματα καί άερολογήματα νεανικά, παιδικά νά πῶ καλύτερα, γιατί καθαυτό νεανικό έργο είναι ἡ «Μαργαρίτα Στέφα».

Ἦταν 25 χρονῶν ὅταν τήν ἔγραψε: «Εἶχε ὅμως, μάς πληροφορεῖ, άρχίσει νά βλέπη

τόν κόσμο κάπως αληθινότερα, να παρατηρή τη ζωή, να τη μελετᾷ και να τὴν ἀποτυπώνη εὐλκρινέστερα.»

Ὁ Ἑφταλιώτης κρίνοντας τὸ ἔργο ἔγραφε:

«Ἡ «Μαργαρίτα Στέφα» μου θυμίζει κάτι εἰκόνες πού ἀπό μακρὰ νὰ τις δῆς δὲν καταλαβαίνεις καὶ πολλά. Πρέπει νὰ τις σιμώσης καὶ νὰ δῆς ἀπὸ κοντὰ τις γραμμές, τὰ χίλια ψιλοδουλέματα, πού τὸ καθένα ἔχει τὸ λόγο του καὶ τὴ μορφιά του. Εἶναι ψιλοδουλεῦτης ὁ Ξενόπουλος· ἐπειδὴ παρατηρεῖ τὸ καθετὶ καὶ ξέρει νὰ τὸ ἱστορήσῃ. Μπήτε μαζί στὸ φαρμακεῖο ἐκεῖνο τοῦ Μαρκίδα νὰ τὸ δῆτε αὐτὸ πού λέγω. Τὰ βλέπετε μὲ τὰ μάτια σας τ' ἀμέτρητά του συρτάκια κτλ. Ὡς καὶ τις βαρειές του μυρωδιές τις μυρίζετε καὶ δίχως ἄλλο θὰ βγαίνατε ἔξω νὰ πάρετ' ἀέρα μόνο πού μπήκανε μέσα οἱ δύο ἐκεῖνοι γιατροί, ὁ λιγνός καὶ ὁ χοντρός καὶ σᾶς διασκέδασαν μὲ τις νοστιμώτατες ὀμιλίες τους. Ὁ Ξενόπουλος πέρνει φωτογραφίες. Χρώματα καὶ κάλλη τῆς φαντασίας δὲ βλέπεις... Βλέπεις ὅμως ἐκεῖνο πού ἐννοεῖ νὰ σοῦ δείξῃ. Τὴν ἀλήθεια μ' ὅλες τις λεπτομέρειές της. Τὸ μεσημεριανὸ φαγὶ τοῦ κόντε-Ρικάρδου μὲ τὴ σιέστα κατόπι, ἡ λειτουργία στὴν Ἐκκλησία μὲ τις γυναικίσαιες μυρωδιές, ἡ περίφημη περιγραφή τῶν δύο Κατσουρελαίων καὶ πολλά ἄλλα τέτοια εἶναι τὸ καθένα

ἀπὸ μιᾶ φωτογραφία πού καὶ τὴ βλέπεις καὶ τὴν ἀκοῦς... Οἱ χαρακτήρες του εἶναι χαραγμένοι μὲ γραμμές ὀρισμένες καὶ θεοφάνεροι. Ὁ κόντε-Ρικάρδος καὶ ὁ Γιακουμάκης εἶναι τύποι πού κάνουν τιμὴ κ' ἐνός Ντίκενς». Μὲ πρόφασιν τὴν ἀγάπῃ τῆς Μαργαρίτας Στέφα καὶ τοῦ Τώνη ὁ Ξενόπουλος ζωντανεῦει τὸ μικρόκοσμο. «Τὸ κλέψιμο τῆς Μαργαρίτας, τὸ σπάσιμο τῆς ρόδας τοῦ ἀμαξιοῦ, τὸ κυνηγητὸ τῶν γέρων κατόπι τους, τὸ πιάσιμο, τὸ γύρισμα, ὁ γάμος—ὄλα ἔρχονται τὸνα κατόπι τοῦ ἄλλου καὶ σοῦ δείχνουν πὼς ἂν δὲν ἔγραφε στὴν ἀρχὴ καὶ στὴ μέση τῆς ἱστορίας ὁ τεχνίτης μὲ τὴν ἴδια γληγοράδα, ἦταν ἐπειδὴ ἤθελε νὰ μᾶς δώσῃ εἰκόνα

τοῦ νησιοῦ μὲ τὰ χίλια παράξενά του.» Ἡ περιγραφή καταντοῦσε αὐτοσκοπὸς καὶ δὲν ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα πού διαθέτει ὁ τεχνίτης γιὰ νὰ δημιουργήσῃ ἀτμοσφαῖρα.

Συμπέρανε ὁ Ἑφταλιώτης:

«Τί διαφορὰ ἀπὸ τοῦτες τις ἠθογραφικὲς ἱστορίες ὡς τις ρομαντικὲς ἐκεῖνες πού μᾶς ἔγραφαν ἄλλοτε, καὶ τί χάρη νὰ τὸ συλλογίζεσαι πὼς χώρα δὲν εἶναι στὸν κόσμο νὰ δείχνῃ τόσες διαφορὰς ἀπὸ νησιὸς νησί, ἀπὸ πόλι σὲ πόλι, ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ καθὼς ἡ ἑλληνικὴ χώρα. Ἀπέραντο στάδιο γιὰ τοὺς ἀληθινούς μας τεχνίτες. Τὴν καλὴ ἀρχὴ μᾶς τὴν ἔκανε ὁ Ξενόπουλος. Καὶ τὴν ἔκανε καὶ ὁ Καρκαβίτσας (μὲ

τὴ «Λυγερή»). Σ' αὐτοὺς τοὺς δύο ἀπλώνουμε τὰ χέρια καὶ τοὺς χαιρετοῦμε πού μᾶς γλυτώνουν ἀπὸ τὸ ρωμάντζο τὸ Φράγκικο.»

Κι ὅμως τὸ Ἑλληνικὸ μυθιστόρημα ξεκινάει ἀπὸ τὸ Φράγκικο. Ἀπὸ τὸ Μπαλζάκ. Κι ἀπὸ τὸ Ζολάκι' ἀπὸ ἄλλους.

**

Ἡ κριτικὴ τοῦ Ἑφταλιώτη, γραμμένη εὐθὺς ὕστερ' ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνισιν τοῦ μυθιστορήματος, δείχνει τὸ εὐχάριστο, ἐξάφνισμα τῶν συγχρόνων. Καὶ ἡ ἐντύπωσις τῶν συγχρόνων ἀξίζει κάποτε πῶς πολὺ ἀπὸ τὴν ἐντύπωσι τῶν μεταγενεστέρων πού κρίνουν ἓνα ἔργο ἐξωχρονικῶς—ξεκρέμαστα—ὅταν μάλιστα πιστεύουν στὸ ἀπόλυτο, ἢ ὅταν δὲν

ἔχουν διαρῖσει μὲ χρονολογικὴ τάξιν τὴ φτωχὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ μας: Ἡ Μαργαρίτα Στέφα ὑπῆρξε μιᾶ ἐξαίρετη ἀπαρχή—ὄχι μόνο γιὰ τὸν Ξενόπουλο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ λογοτεχνία μας. Ἔργο μὲ χαρακτήρα καὶ μὲ περιεχόμενον κοινωνικόν: Οἱ ζητωκραυγές, τὰ λουλούδια, τὰ ρύζια, τὰ κουφέτα πού ἔπεφταν βροχὴ ἀπάνω στοὺς νιόνυφους καθὼς ἐμπαιναν στὴν Πλατεία Ρούγα καὶ προχωροῦσαν πρὸς τὸ ἀρχοντικὸ τῶν Τοκαδέλων, ἦταν ἓνας θρίαμβος τῆς Μαργαρίτας Στέφα μὲ τὰ πυρρὰ μαλιά καὶ τὰ μαῦρα μάτια: «Δὲν ἐώρταζε μόνον τὴν νίκην τῆς ἀγάπης της. Ἡ πορεία τὴν ὁποῖαν ἠκολούθει τὸ νυμφικόν της ἄρμα, ἐρχόμενον ἐκ τῶν κάτω τῆς πόλεως πρὸς τὰ ἄνω νὰ

PAZZI

ΓΡ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

σταματήση απέναντι ενός οικόσημου, όπου έλαμπαν αστέρες χρυσοί επί κυανού ούρα-
νοῦ, ἦτο πορεία συμβολική, ὃ δὲ αὐλαξ
της ὃ φωτεινὸς τὴν περιέβαλλε διὰ νέας αἴ-
γλης, ἢ ὃποία ἐμέθουε κ' ἐξεθάμβωνε τὸν
λαόν. Ἡ κόρη ἢ ὠραία ἦτο ἐν ἔμβλημα τῆς
εὐέλπιδος κοινωνικῆς ἀναζυμώσεως, ἢ
ὃποία ἤρχισε μὲ τὴν αὐγὴν τῶν νέων
ιδεῶν».

Αὐτὴ τὴν αἰσιόδοξη φιλοσοφία, τὴν
πίστι στὴν τόσο ἀμφισβητήσιμη ἰδέα τῆς
προόδου καὶ τῆς ἀναπότρεπτης νίκης τοῦ
καλοῦ, σπανίως θὰ τὴν ξαναβροῦμε στὸν
ἔπειτα Ξενόπουλο. Ὁ ἔρωτας δὲν εἶναι
πάντα γεφυρωτῆς στὰ ἔργα τοῦ Ζακυνθι-
νοῦ συγγραφέα. Καὶ οἱ τραγωδίες εἶναι
συχνότερες ἀπ' τὰ εἰδύλλια. Τραγωδία ὃ
«Κόκκινος Βράχος» ἐν' ἀπ' τὰ μυθιστορήματα
ποῦ σημειώνουν τὴν τεχνικὴ ὠριμότητα
τοῦ Ξενοπούλου. Τραγωδία ὃ «Ἐρως Ἐ-
σταυρωμένος». Στὴν «Τερέζα Βάρμα Δακό-
στα», ἐν' ἀπ' τὰ πιὸ πρωτότυπα καὶ τὰ πιὸ
τεχνικὰ ἔργα του, μιὰ ἀρχοντοπούλα σκο-
τώνει ἢ θέλει νὰ σκοτώσῃ γιὰ νὰ κρύψῃ
τὶς πομπές της. Δίνεται στοὺς πληβεῖους
καὶ παντρεύεται ἓνα χτικιάρη ἀρχοντα. Κ'
ἐκεῖνος ποῦ τὴν ἀγάπησε καὶ ποῦ διηγεῖται
τὴ φοβερὴ ἱστορία της συμπεραίνει (γιὰ
λογαριασμὸ τοῦ συγγραφέα):

«Ἡμουν θερμότατος δημοκράτης-σοσια-
λιστῆς ὅπως κ' εἶμαι ἀκόμη. Καὶ μπορῶ
νὰ πῶ πῶς τὸ κακό μου ἐκεῖνο ἐπεισόδιο
μὲ τὴν Τερέζα-Βάρμα-Δακόστα δυνάμωσε
μέσα μου τὸ ζῆλο ποῦ αἰσθανόμουν ἀπὸ
τότε γι' αὐτὸν τὸν ἀγῶνα. Οἱ ἀκατάπαυ-
τες ἀντιζηλιές μὲ στήριξαν περισσότερο
στὶς ἰδέες μου. Μὰ ἢ ὑπόστασί της ἢ ἴδια
ποῦ τὴ γνώρισα τόσο καλά, μ' ἔκανε ν' ἀ-
ποστραφῶ τελειωτικὰ μαζὶ μ' αὐτὴ τὴν
ἀριστοκράτισσα καὶ τὴν τάξι της μὲ ὄλους
τοὺς ἔκφυλους, τοὺς ξεθυμασμένους ἀν-
θρώπους καὶ τοὺς φοβεροὺς τοὺς ἀταβι-
σμούς. Γιὰ τίποτα γενναῖο δὲ θεωροῦσα
πιὰ ἱκανὴ τὴν ἀριστοκρατία καὶ στράφηκα
ὄλος στὸν λαό, τὸν ἀγάπησα βαθύτερα.»

Αὐτὸ τὸ μῖσος γιὰ τοὺς ἀρχόντους τὸ
βλέπουμε στοὺς «Πλούσιους καὶ Φτωχοὺς»,
ἐν' ἀπ' τὰ μικτὰ ἔργα του, λίγο ζακυνθινὸ
καὶ πολὺ περισσότερο ἀθηναϊκὸ—ἴσως τὸ
ἀριστούργημά του. Στὸν «Κακὸ Δρόμο», δυ-
νατὴ νουβέλλα, βλέπουμε τὸ θρίαμβο τῆς
ξετσίπωτης ὠμορφιάς—τὸ θρίαμβο τοῦ
Σατανᾶ.

Πότε ὃ Ξενόπουλος ἔχει δίκιο; Ὅταν
μᾶς παρουσιάζῃ εἰδύλλιο τῆ ζωῆ; Ὅταν
βλέπῃ τὰ τραγικά της στοιχεῖα; Ὅταν
συνδέῃ τὴν τραγωδία καὶ τὸ εἰδύλλιο, τὴ
γλυκυθυμία καὶ τὴν πίκρα; Ὅταν παρου-
σιάζεται μοιρολάτρης ἢ ὅταν εἶναι κήρυ-
κας τῆς ἐνέργειας;

Στὴν περιοχὴ τῆς τέχνης θὰ μπορούσε
νὰ πῆς, ὄλες οἱ ἀλήθειες βρίσκουν διαδοχι-
κὴ τὴν ἐφαρμογὴ τους καὶ τὴ δικαίωσι.

Ἀνάφερα πάρα πάνω τοὺς «Πλούσιους
καὶ Φτωχοὺς». Ἴδου τί παρατηρεῖ σχετι-
κῶς μ' αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα ὃ ἴδιος ὃ Ξε-
νόπουλος:

«Γράφηκαν στὰ 1919. Πολλοὶ τότε τὸ πῆ-
ραν γιὰ ἔργο μὲ θέσι. Μπορεῖ ἀλήθεια νὰ
φαίνεται τέτοιο, ἀλλὰ δὲν εἶναι καθεαυτὸ.
Γιατὶ ἂν δὲν ἀντικρούῃ ὃ συγγραφέας, μὰ
οὔτε καὶ συμμερίζεται πέρα-πέρα τὶς ἰδέες
τοῦ ἥρωα καὶ τῶν συντρόφων του. Οὔτε
δηλαδὴ πῶς ὑπάρχει ράτσα φτωχῶν καὶ
πλουσίων, οὔτε πῶς τὴν ἀδικία αὐτῆ τῆς
φύσεως θὰ διορθώσῃ ὃ σοσιαλισμὸς. Μὲ
ἄλλους λόγους σκοπὸς τοῦ βιβλίου δὲν εἶ-
ναι ν' ἀποδείξῃ τὴ θεωρία τοῦ Ἀμερικαν-
οῦ κοινωνιολόγου. Τὴν ἐκθέτει μόνο, γιὰτὶ
εἶχε τόση ἐπίδρασι στὴ ζωὴ καὶ στὴ δια-
μόρφωσι τοῦ Πώπου Δαγάτορα. Ἡ ψυχο-
γραφία αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὃ κύριος
σκοπὸς τοῦ βιβλίου κ' ἢ ἀπεικόνισι τοῦ
περίγυρου (=περιβάλλοντος) μὲ τὴν ἰδεο-
λογία του. Εἶναι λοιπὸν ἓνα μυθιστόρημα
ψυχολογικὸ καὶ κοινωνικὸ ποῦ δὲν ὑποστη-
ρίζει καμμιά θεωρία»: Γιατὶ ὃ συγγραφέας
εἶναι οὐδέτερος καὶ θέλει τὸ ἔργο τῆς τέ-
χνης ἀμερόληπο. Προπαγάνδα δὲ θέλει νὰ
κάνῃ. Ἀπλῶς—λέει—θέλει νὰ δώσῃ μιὰ ζω-
γραφία τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας τοῦ και-
ροῦ ἐκεῖνου—ὅταν πρωτοφάνηκε ὃ σοσια-
λισμὸς.»

Οἱ «Πλούσιοι καὶ Φτωχοὶ» εἶναι πράγ-
ματι λαμπρὸ βιβλίο: Ὑπάρχουν στοι-
χεῖα «βεβιωμένου»—πυρῆνας πραγματικὸς,
ἀλήθεια, ὄχι ἀπλῶς ὁμοιαλήθεια σ' αὐτὴ
τὴ δραματικώτατη ἱστορία. Ἡ Ἀθήνα
τῶν φοιτητικῶν ἀναμνήσεων τοῦ Ξενοπού-
λου ζωντανεύει σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο μ' ὄλες
τὶς λεπτομέρειές της, τὶς ὠμορφιές, τὶς ἀ-
γωνίες καὶ τὶς μιζέριες της. Κι αὐτὸν τὸν
ἀποτυχημένο τῆς ζωῆς, αὐτὸν τὸν ἀτυχο ἔ-
ραστή, ἀτυχο ἰδεολόγο, τὸν συμπαθοῦμε.
Πόσοι ἀπὸ μᾶς—ποιὸς λίγο ποιὸς πολὺ δὲν
εἶναι Δαγάτορες;

Στὸν «Κατήφορο» παρακολουθοῦμε τὸ
δρᾶμα μιᾶς κόρης ἀπὸ καλὸ σπῆτι, ποῦ πα-
ρασύρεται καὶ ποῦ κάνει τὸ πατρικὸ της σπῆ-
τι ἄσυλο ἀνόμων ἐρώτων. Ἀλλὰ τὸ βάθος
της εἶναι ἀγνό, δὲν μπορεῖ νὰ συνηθίσῃ αὐ-
τὴ τὴ ζωὴ, θέλει νὰ βρῆ ἐκεῖνον ποῦ θὰ
τῆς δώσῃ τ' ὄνομά του καὶ τὴν προστασία
του. Τὸν βρίσκει—ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸν χάσῃ.
Αὐτοκτονεῖ.

Οἱ «Μυστικοὶ Ἀρραβῶνες», μυθιστόρημα
τῆς παλαιότερης καλλιτεχνικῆς καὶ ἀστι-
κῆς Ἀθήνας: Ἱστορία δύο γάμων ποῦ φθει-
ρουν τὴν ποίησι τῆς ζωῆς ἐνὸς ζωγράφου
καὶ μιᾶς διανοουμένης. Στὶς «Τρεῖς Γυναῖ-
κες», ἢ Τίνα ἀγαπάει τὸν ἀνόητο ποιητὴ
Βαλκάνη καθ' ὑποβολὴν τῆς Δώρας. Ὁ
Βαλκάνης πάει νὰ χωρίσῃ τὴ Μίνα. Ἡ τε-
λευταία ἀνακαλύπτει πῶς τὰ γράμματα
τῆς Τίνας τᾶγραφε ἢ Δώρα. Ὁ ἔρωτας σβύ-
νει: Φοβοῦμαι πῶς ὃ συγγραφέας δὲ μπό-

ρεσε να δώσει πιθανότητα σ' αυτούς τους τύπους.

Στους «Τίμιους και Ἄτιμους» μαθαίνουμε πόσο ακαθόριστο πράγμα είναι ἡ τιμή. Μαθαίνουμε πῶς υπάρχουν τίμιοι και ἄτιμοι κατά συνθήκην και ἀληθινοὶ ἄτιμοι, πῶς «ἓνας τίμιος ἄνθρωπος κατά συνθήκην μπορεί να είναι ἄτιμος και πάλι ἓνας ἄτιμος κατά συνθήκην μπορεί να είναι ὁ τιμωτέρος τῶν ἀνθρώπων». Ἀλλά δὲ σκεπτεύω να μιλήσω γιὰ ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Ξενόπουλου. Ὁ χώρος μου είναι περιορισμένος.

Οἱ πιὸ μεγάλες ἐκδοτικές ἐπιτυχίες τοῦ Ξενόπουλου είναι ὁ «Κόκκινος Βράχος» και ὁ «Ἔρως Ἐσταυρωμένος». Ὅμως νομίζω πῶς στήν ἐπιτυχία και τῶν δύο βοήθησε ἡ ἐπιτυχία τῶν δραμάτων ποῦ βγήκαν ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἀφηγήματα. Τοῦλάχιστον ἀπὸ τις Ζακυνθινές ἱστορίες τοῦ Ξενόπουλου υπάρχουν κι' ἄλλες ποῦ δὲν ὑστεροῦν κ' ἐκτός ἀπὸ τὴν «Τερέζα Βάρμα Δακόστα», υπάρχουν ἡ «Λάουρα» και ἡ «Ἀναδυομένη» ποῦ κινοῦν ζωηρὸ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη, με τὸ πάθος τους τὸ μεσημβρινό, με τὰ φυσικά και ἀνθρώπινα περιβάλλοντα ποῦ ζωγραφίζουν Ἀριστοτέχνης στὶς νουβέλλες και τὰ μικρὰ διηγήματα είναι συχνὰ ὁ Ξενόπουλος. Καὶ θὰ εἶχα ν' ἀναφέρω δέκα τοῦλάχιστον διηγήματά του ποῦ θὰ μπορούσαν να θεωρηθοῦν ὑποδείγματα τοῦ εἶδους. Ἴσως μάλιστα ὁ καλύτερος Ξενόπουλος να βρίσκεται στὰ μικρὰ διηγήματα ποῦ ἐξέχουν γιὰ τὴν ψυχολογία τους, τὴ συνοχή τους, τὸ αἶσθημα τοῦ περιττοῦ.

Ὁ ἱστορικός τῆς νέας ἑλληνικῆς γραφομένης θὰ μπορούσε στὸ ἔργο τοῦ Ξενόπουλου να μελετήσει τὴν ἐξέλιξη τοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος τῆς κοινωνίας. Γιατί ὁ Ξενόπουλος δὲν είναι συγγραφέας ἐπαναστατικός. Τὸ παράδειγμα τοῦ Ψυχάρη δὲν τὸν ἔκανε ν' ἀφήσῃ ἀπὸ τὴ μιὰ στήν ἄλλη μέρα τὴν καθιερωμένη καθαρεύουσα. Ὅχι βέβαια γιατί δὲν ἦταν γεννημένος δημοτικιστῆς αὐτὸς ὁ Ἐπτανήσιος. Ἀλλά γιατί ποτέ δὲ θέλησε να χάσῃ τὴν ἐπαφή του με τὸ κοινόν. Πέρνω δείγματα λοιπὸν ἀπὸ τὰ

διάφορα ἔργα του. Στὴ «Μαργαρίτα Στέφα» χρησιμοποιεῖ τὴν τυπικὴ καθαρεύουσα τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς, δίχως βέβαια μέσους ἀορίστους και Ἀττικά τέρατα:

«Ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἔβλεπε και κατενόει τὴν οἰκτράν του οἰκονομικὴν κατάστασιν ἦτο αὐτός. Καὶ ἄλλο δὲν εὑρίσκε παρά τὸ ρητὸν τὸ ἀναγεγραμμένον δημοκρατικώτατα ἐπὶ τοῦ θυρεοῦ τοῦ νέου του βασιλέως. Ἐπρεπε να θεραπεύσῃ τὸν λαὸν ἵνα διὰ τῆς ἀγάπης του ἀναδειχθῇ.»

Στὴ «Στέλλα Βιολάντη» ἡ γλῶσσα είναι ἀπλοποιημένη, ἀλλά δὲν είναι ἡ τυπικὴ δημοτικὴ ποῦ ἔγραφε να ποῦμε ὁ Παλαμᾶς στὸ «Θάνατο τοῦ Παλληκαριοῦ». Είναι ὁμως ζωντανή.

«Κ' ἐξύπνησε εὐχάριστα πολὺ σ' ἓνα αἶσθημα ἱκανοποιήσεως βαθείας ποῦ ἐτόνωνε τὸ παρθενικὸ σῶμα, μ' ὅλη τὴν ἐξάντλησι τῆς ἀγωνίας και τῆς συγκινήσεως. ὦ! ναὶ τὴν ἐξεχώρισε ὁ Χριστάκης και τὴν ἀγάπησε. Ἦταν ἡ ἐκλεκτή.»

Ἀργότερα ὁ Ξενόπουλος γράφει πιὸ δημοτικά. Τ' ἀθηναϊκά του μυθιστορήματα ἔχουν βάσι γλωσσικὴ τὴν ὁμιλουμένη στὴν πρωτεύουσα. Ὑπάρχει ὁμως και κάποια, μικρὴ, ἐπιρροή τῶν γλωσσολόγων τῆς Ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως: Ὁ Ξενόπουλος ἐξορίζει τὰ περιττοσύλλαβα, κ' ἐκεῖνα τὰ λίγα ποῦ χρησιμοποιοῦμε, εἰσάγει ἀκόμη ἓνα τύπο τῶν διδακτικῶν βιβλίων «σοσιαλιστές, μαθητές». Ὅσο γιὰ τὴ φωνητικὴ, δὲ φαίνεται να τῆς ἀποδίδει τόσο μεγάλη σημασία. Γι' αὐτὸ στὸ ἴδιο βιβλίον συναντᾶς «αἶσθημα» και «αἴστημα», «ἐπιφυλαχτικός» ἀλλά «διστακτικός», «συντάχτη» «συνῆρθε», «οἶχτο» (ἀπαράδεκτα αὐτὰ τὰ δύο) και ἄλλοῦ «συντακτῶν» «ὑποδέχθηκε» «ἐκπληκτος». Γενικῶς ὁμως ἡ γλῶσσα τοῦ Ξενόπουλου δὲ θυμίζει ἢ σχεδὸν δὲ θυμίζει διόλου γλωσσικὸ ζήτημα: Ὅπως δὲ θυμίζει γλωσσικὸ ζήτημα ἡ γλῶσσα τοῦ Νιρβάννα, τοῦ Κόκκινου, τοῦ Παπαντωνίου και ἄλλων νεωτέρων γεννημένων ἢ ἀναθρεμμένων στὴν Ἀθήνα. Καὶ θὰ μπορούσα να ὑποστηρίξω πῶς, μ' ὅλο τὸ πείσμα τῶν ἰδιωματικῶν πεζογράφων τοῦ καιροῦ μας ἢ τῶν ὀρθοδόξων ψυχαριστῶν, ὁ Ξενόπουλος με τὸ μακρόπνοο ἔργο του δημιουργεῖ τὴ γλωσσικὴ παράδοσι τῆς πεζογραφίας μας.

(Τὸ τέλος στὸ ἐρχόμενο)

ΑΡΙΣΤΟΣ ΚΑΜΠΑΝΗΣ

